

PAPER DETAILS

TITLE: XVII. YUZYILIN ORTALARINDA TRABLUSSAM SEHRININ SOSYAL VE İKTİSADI DURUMU (1645 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre)

AUTHORS: Enver ÇAKAR

PAGES: 45-69

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782487>

XVII. YÜZYILIN ORTALARINDA TRABLUSŞAM ŞEHRİNİN SOSYAL VE İKTİSADÎ DURUMU (1645 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre)

The Social and Economic Situations of The City of Tripoli in The Middle of
The Seventeenth Century

(According to The Tahrir Defteri Dated 1645)

Enver ÇAKAR*

Özet

Bu çalışmada, 1645 tarihli mufassal tahrir defterinde yer alan bilgilerin ışığında, Akdeniz'in doğu sahilinde yer alan Trablusşam şehrinin mahalleleri, nüfusu ve nüfusun etnik ve dinî yapısı ile şehrin iktisadî durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu deftere göre, XVII. yüzyılın ortalarında Trablusşam'ın 26 mahallesi vardı. 12-17 bin civarında olan şehir nüfusunun çoğunluğunu Müslümanlar meydana getirmekle birlikte, Hıristiyanların da sayısı şehir nüfusuna oranla bir hayli fazlaydı. Ayrıca, şehirde az sayıda Yahudi de yerleşmişti. Trablusşam'ın ekonomisinde en önemli yeri iskele gelirleri teşkil ediyordu. Diğer taraftan, zeytin ve dut yetiştiriciliğinde önemli bir mevkie sahip olan Trablusşam'ın, bunlara bağlı olarak, ipekçilik ve sabun üretiminde de hatırı sayılır bir ilerleme kaydettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Trablusşam, tahrir defteri, nüfus, mahalle, ticaret.

Abstract

This study examines the quarters and the populatin of the city of Tripoli in the middle of the seventeenth century, according to the tahrir defteri (the tax register). Tripoli had 26 quarters (mahalla) and its population was about 12-17.000 at that time. The most of the urban population were Muslims. But, also

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
ecakar@firat.edu.tr

there were Christians and Jews in this city. The port of Tripoli was very important for the economy of the city. The other side, the productions of olive and mulberry had important place in the economy. And in relation to this development, the productions of silk and soap had also important development as side productions.

Key Words: Tripoli, the Tahrir defteri, population, quarter, trade.

Giriş

Bugün Lübnan'ın bir liman kenti olan ve Akdeniz'in doğu sahilinde yer alan Trablus'un adı Grekçe *Tripolis*'ten gelmektedir. *Tarabulus* ve *Atrabulus* olarak da isimlendirilen bu kent, *Ebû Ali Nehri*'nin vadisinde ve munsabında bir tepenin de kısmen üzerinde yayılmış bulunmaktadır. Şehrin Fenikeliler tarafından kurulduğu bilinmekle beraber, ne zaman kurulduğu ve Fenikeliler zamanındaki adı bilinmemektedir. Şehrin Grekçe adı, duvarlarla ayrılmış olan ve yine şehir olarak nitelendirilen üç ayrı kısımdan teşekkül etmesinden gelmektedir ki, bu yerler Sûrlular, Saydalılar ve Aradoslular'a aitti¹.

Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferi sırasında 1516 yılında Osmanlı topraklarına katılmış olan Trablusşam² bir sancak haline getirilerek Şam beylerbeyiliğine dahil edilmiştir. Trablusşam'ın bu idarî statüsü 1579 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihte müstakil beylerbeyilik yapılarak Haleb'e tabi olan *Hama* ve Selemiye sancakları ile Şam'a tabi olan *Humus* ve *Cebele* sancakları da ona bağlanmıştır³.

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinde yeni fethedilen ve timar sistemi uygulanan bölgelerde genel vaziyeti ve vergi kaynaklarını tespit etmek maksadıyla hükümet tarafından görevlendirilen memurlar tarafından genel sayımlar yapılır ve bu sayımların sonuçları Tahrir Defterleri'ne kaydedilirdi. Daha sonra, ihtiyaç halinde veya padişah değişikliği sebebiyle bu sayımlar yenilenirdi. Dolayısıyla, Tahrir Defterleri, Osmanlı devletinin timar sistemi

¹ Trablusşam'ın tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nina Jidejian, *Tripoli Through The Ages*, Beirut, 1986; İlyas el-Kattâr, *Niyâbetu Trablus Fi 'Ahdî'l-Memâlik*, Beirut, 1998; Semîh Vecîh ez-Zeyn, *Târîhu Tarâbulûs*, Beirut, 1969; es-Seyyid 'Abdülazîz Sâlim, *Tarâbulûsü's-Şâm Fî't-Târîhi'l-İslâmî*, İskenderiye, (tarihsiz); en-Nakîb en-Nehdî Subhî el-Humsî, *Târîhu Tarâbulûs*, Beirut, 1986; Hikmet Bek Şerîf, *Târîhu Tarâbulûsü's-Şâm min Akdami Ezmânihâ ilâ Hazîhi'l-Eyyâm*, (nşr. Münî Haddâd Yeken-Mârûn 'İsa el-Havfî), Tarabulus, 1987; Joseph Alyan, *Benu Seyfa, Vülatu Trablus: 1579-1640*, Lübnan, (tarihsiz); Ömer Abdüsselâm Tedmirî, *Târîhu Tarâbulûs es-Siyâsî ve'l-Hadârî 'Abre'l-'Ubâr*, I, Beirut, 1984; Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İslam Ansiklopedisi*, XIII/1.

² Osmanlı İmparatorluğu'nda, biri Şam bölgesinde diğeri de Afrika'nın kuzeyinde olmak üzere, Trablus adını taşıyan iki idarî bölge (sancak ve eyalet) bulunmaktaydı. Bunları birbirinden ayırmak için Şam bölgesindeki Trablus-ı Şam ya da Şam Trablusu, diğeri de Trablus-ı Garp ya da Mağrib Trablusu denilmiştir.

³ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1 (Elazığ, 2003), s. 362-363.

uygulanan topraklarındaki vergilendirilebilir ekonomik faaliyetlerin ve insan kaynaklarının tespitinde oldukça önemli kaynaklardır. Bu bağlamda, Osmanlı hakimiyeti döneminde Trablusşam'ın birçok kez tahriri yapılmıştır⁴. Bu tahrirlerden biri de incelememize konu olan 1645/1055 yılı tahriridir. Trablusşam eyaleti muharrirlerinden olan *Hacı Ali* tarafından yapılan bu tahririn neticelerinin yer aldığı mufassal defteri, *Başbakanlık Arşivi*'nde *Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi*'nde 842 numarada kayıtlıdır.

Bu defter, XVII. yüzyılın ortalarına ait olmasına rağmen, bir avâriz-hâne defteri olmayıp, XVI. yüzyıl ve öncesi tahrir defterlerinin üslubunda hazırlanmış olan bir mufassal tahrir defterdir. Yani, şehir, kasaba ve köylerin vergi nüfusları defterde zikredildiği gibi, bunların vergi kaynakları ve gelirleri ile bu gelirlerin ne şekilde bölüşüldüğü de belirtilmiştir. Ayrıca, mezraalar ve kıt'a arzlının isim ve hasılları da gösterilmiştir. Netice itibarıyla, klasik tahrir defterlerinde mevcut olan usulü bu defterde de aynen görebilmekteyiz. Halbuki XVII. yüzyılda klasik tahrir geleneğinin tamamen terk edildiğine ve bunun yerine sadece vergi nüfusunu gösteren avâriz-hâne defterleri ile diğer vergi kalemlerini gösteren defterlerin ayrı ayrı düzenlendiklerine dair yaygın bir kanaat vardır. Gerçekten de XVII. yüzyıldan itibaren yapılmış olan tahrirler çoğunlukla avarız-hane ve cizye tahrirleri mahiyetindedirler. Mali konular için ise, mukâtaa, ağnam ve muhasebe defterleri gibi, ayrı defterler düzenlenmiştir⁵. Dolayısıyla, incelediğimiz bu defter, bu konuda bir istisna olabileceği gibi, klasik tahrir geleneğinin tamamen terk edildiği yönündeki kanaati de çürütecek niteliktedir.

Öte taraftan, incelediğimiz defteri klasik tahrir defterlerinden farklı kılan bazı özellikleri de vardır. Bunların da başında mahalle, köy ve mezraa adlarının hareketlenerek yazılmış olması gelmektedir. Böylece, daha sonra yapılacak işlemler sırasında herhangi bir okuma hatasının yapılmasına fırsat verilmemiştir. Bu yönüyle defter, tarihi-coğrafya açısından büyük bir kıymet taşımaktadır.

Söz konusu defterin bir başka farklı özelliği de; şehrin mahallelerinde oturan fertlerin isimlerinin hemen altında hangi mesleği icra ettiklerinin belirtilmiş olmasıdır. Bu yönüyle de defter, şehrin iktisadî manzarası hakkında önemli tespitlerin yapılmasına imkân sağlamaktadır. Bilindiği gibi, XV.

⁴ Trablusşam'ın XVI. yüzyılda yapılan tahrirleri ve tahrir defterleri hakkında bkz. M. Mehdi İlhan, "The Ottoman Archives and Their Importance For Historical Studies: With Special Reference To Arab Provinces", *Bulleten*, LV/213 (1991), s. 415-472; Margaret L. Venzke, "Syria's Land-Taxation in the Ottoman Classical Age' Broadly Considered", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989*, Ankara, 1990, s. 419-434; 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-kâdiriyye Defteri (937/1530), II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 18.

⁵ Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avâriz-hâne Defteri", *OTAM*, 8 (1997), s. 251-252.

yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın başlarında yapılan tahrirlerde meslek isimleri daha dikkatle ve hassasiyetle defterlere kaydedildiği halde, bundan sonraki defterlerde bu tür kayıtlara pek önem verilmemiştir⁶.

Bu çalışmada, yukarıda özelliklerinden bahsettiğimiz 1645 tarihli defterde yer alan bilgiler ışığında, XVII. yüzyılın ortalarında Trablusşam'ın mahalleleri ile bu mahallelerde meskûn bulunan ve vergi mükellefi olan şehir nüfusu ve bunların meslekleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, mukâtaa gelirlerinden hareketle şehrin iktisadî potansiyeli hakkında da genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I. Mahalleler

Trablusşam şehri, diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, idarî bakımdan mahallelere taksim edilmiştir. Hiç şüphesiz Osmanlı şehirlerinde mahallelerin bir sosyal birim olarak çok önemli rolleri vardı. Her şeyden önce mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir⁷. Bir başka ifadeyle mahalle aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir⁸. Mahalleler halinde örgütlenme, her topluluğun homojen bir toplumsal hücre oluşturacak biçimde bir araya gelme isteğinden kaynaklanmıştır. Böylece nüfusun daha kontrollü bir şekilde idaresi de mümkün olabilmektedir⁹.

İslâm şehirlerinde Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanların kendi mahalleleri olduğu gibi, bunların birlikte oturdukları mahalleler de vardı. Mahalleler, yalnız sosyal türdeşlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda yönetim gayesi için bir araya gelmiş insan topluluklarını da ifade etmektedir¹⁰. Her mahallenin başında, bugünkü mahalle muhtarı gibi, mahalle sâkinlerinin sorunlarıyla ilgilenen ve devlet ile mahalle sâkinleri arasındaki ilişkilerde aracı rolünü oynayan bir *kethüda* bulunurdu ki, buna Trablusşam'da "mahalle şeyhi" ya da "şeyhü'l-hâre" deniyordu.

Osmanlı şehrinde vergi yükümlüsü reâyâ tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına buldukları mahallelere göre ismen yazılmışlardır. Kanun nazarında mahalle sâkinleri birbirine müteselsilen kefildir. Yani faili meçhul bir olayın aydınlatılması için toptan sorumlu tutulmuşlardır. Böylece, vergi mükelleflerinin hakkıyla tespiti ve vergilerin eksiksiz toplanmasının sağlanması

⁶ İlhan Şahin-Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), s. 288.

⁷ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s. 145.

⁸ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976*, c. II, Ankara, 1981, s. 1270.

⁹ André Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul, 1995, s. 89.

¹⁰ Ira M. Lapidus, "Muslim Urban Society in Mamlûk Syria", *The Islamic City*, (ed. A.H. Hourani-S.M. Stern), Oxford, 1970, s. 197.

ile merkezî otoritenin ve genel dirlik düzenin lâıykıyla kurulması amaç edinilmiştir¹¹.

Trablusşam'ın XVII. yüzyılın ortalarında 26 mahallesi vardı. Bunların 20'sinde Müslüman ve Hıristiyanlar, bir tanesinde de Hıristiyan ve Yahudiler karışık olarak oturuyorlardı. Diğer mahallelerin ise; 4'ünde Hıristiyanlar, birinde de Müslümanlar meskûndü. Şehrin *Nâ'ûra* adlı mahallesinde yalnızca Müslümanlar otururlarken, *'Adîmü'n-Nasârâ*, *Haccârînü'n-Nasârâ*, *Hisârîna* (nam-ı diğer Hısn-i Sancîl) ve *Kavâsir* adlı mahallelerinde de Hıristiyanlar sakinlerdi. Yahudilerin de kendilerine ait bir mahallesi olmakla birlikte, az sayıda da olsa, burada Hıristiyanlar da yerleşmişti. Nüfusu farklı dinî ve etnik unsurlardan meydana gelen *'Adîmü'l-Müslîmîn*, *el-'Akabe*, *Haccârînü'l-Müslîmîn*, *Taht-i Kubbetü'n-Nasr* adlı mahallelerde Hıristiyanlar; *Ak-Tarak*, *Alagöz*, *Bâbü'l-Hadîd*, *Bâbü't-Tebbâne*, *Beyne'l-Cisreyn*, *Kanavâtî*, *Mescidü'l-Haşeb*, *es-Sabbâğa*, *Sâhatü'l-Humsî*, *Süveykatü'l-Hayl*, *Süveykatü'n-Nûrî*, *'Uveynât*, *Zukâk-ı Şeyh Fazlullah*, *Zukâkü'l-Hums*, *Zukâkü'l-Mezâyib* ve *Zukâkü'r-Rummân* adlı mahallelerde de Müslümanlar çoğunlukta idi (bkz. Tablo-I).

İslam şehirlerinde mahalleler kendi içlerinde daha küçük iskân bölgeleri olan sokaklara (=zukâk) taksim edilmiş olmakla birlikte, Trablusşam'da XVII. yüzyılın ortalarında sadece *Haccârînü'l-Müslîmîn* mahallesinin *'Abdurrahman* adlı ve 5 nefer vergi nüfuslu küçük bir sokağı vardı¹². Fakat, mahalle isimlerinin bir bölümünün "zukâk" ön adıyla zikredilmiş olması, geçmişte büyük mahallelerin sokakları olduğu ve bu sokakların bir kısmının zamanla müstakil mahallelere dönüştüklerini göstermektedir.

Trablusşam'ın XVI. yüzyıldaki mahallelerine baktığımızda ise; şehrin 1519'da 26¹³, 1526 ve 1536 yıllarında 24¹⁴, 1547'de 25¹⁵, 1571 ve 1595 yıllarında da 24¹⁶ mahallesinin olduğunu görmekteyiz. Bunlardan *Abdurrahmân Hülî*, *Esendemir*, *Mescidü'l-Karmeşî*, *Kaysâriyetü'l-Efrec*, *'Uveyrâniye*, ve *Zukâk-ı Tavîl* adlı 6 mahalle XVII. yüzyılın ortalarında artık mevcut değildirler. 1519'da müstakil mahalle olarak görülen *Mescidü'l-Karmeşî*¹⁷, bundan kısa bir müddet sonra *Hânü'l-'Adîmî* ile, yine 1519'da müstakil bir mahalle olan *Sûkü't-Tuvâkî*¹⁸ de *Alagöz* mahallesiyle birleştirilmiştir. *Abdurrahmân Hülî* adlı mahalle ise 1547 tarihinden sonraki 2 defterde yer almamaktadır. Buna karşın, *el-Akabe*, *Kavâsir*, *Zukâkü'l-Mezâyib* ve *Zukâkü'r-Rummân* adlı mahalleler de XVI. yüzyılda adları geçmeyen; fakat, XVII. yüzyılda mevcut olan

¹¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 147.

¹² Başbakanlık Arşivi (=BA), Maliyeden Müdevver (MAD), nr. 842, s. 16.

¹³ BA, Tapu-Tahrir Defteri (=TD), nr. 68, s. 7-22.

¹⁴ BA, TD, nr. 1017, s. 1-3, 130-142; BA, TD, nr. 372, s. 4-27.

¹⁵ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi* (=TKA), TD, nr. 203, vrk. 1-11.

¹⁶ BA, TD, nr. 513, s. 12-28; TKA, TD, nr. 84, vrk. 5-15.

¹⁷ BA, TD, nr. 68, s. 9-10.

¹⁸ BA, TD, nr. 68, s. 8-9.

mahallelerdir. Dolayısıyla, bu mahalleler yeni kurulmuş olabileceği gibi, XVII. yüzyılda adları değişmiş de olabilir.

Öte yandan, Trablusşam'ın bazı mahallelerinin XVII. yüzyılda isim değişikliğine uğradıkları ya da iki ayrı mahalleye bölündükleri açık olarak takip edilebilmektedir. Meselâ, *Hânü'l-'Adîmî* adlı mahalle XVII. yüzyılda 'Adîmü'l-Müslîmîn ve 'Adîmü'n-Nasarâ, *Haccârîn* adlı mahalle de *Haccârînü'l-Müslîmîn* ve *Haccârînü'n-Nasarâ* adlı ayrı iki mahalleye bölünmüş, *Bâb-ı Ak-Tarak*, *Cisrû'l-'Atîk*, *Kanavât*, *Sabbâğîn*, *Şeyh Fazlullah* ve *Kubbetü'n-Nasr*'in adları da XVII. yüzyılda *Ak-Tarak*, *Bâbü't-Tebbâne*, *Kanavâtî*, *Sabbâğa*, *Zukâk-ı Şeyh Fazlullah* ve *Taht-i Kubbetü'n-Nasr* şekline dönüşmüştür.

Trablusşam'da *Ebû Ali Nehri* üzerinde kurulmuş iki köprü bulunmaktaydı¹⁹. *Cisrû'l-Cedîd* (Yeni Köprü) ve *Cisrû'l-'Atîk* (Eski Köprü) adlarını taşıyan bu köprülerin civarında kurulmuş olan iki büyük mahalle, XVI. yüzyıl boyunca, yine bu köprülerin adlarıyla anılmıştır. Fakat, XVII. yüzyıla gelindiğinde *Cisrû'l-Cedîd* yerine *Beyne'l-Cisreyn*, *Cisrû'l-'Atîk* yerine de *Bâbü't-Tebbâne* adlarının kullanıldığını görmekteyiz. Zaten, bu köprülerden yenisinin (*Cisrû'l-Cedîd*) yer aldığı mahalle için daha XVI. yüzyılda *Beyne'l-Cisreyn* adı kullanılmaktaydı²⁰. Eski köprünün yer aldığı *Bâbü't-Tebbâne*²¹ ise XVII. yüzyılda *Cisrû'l-'Atîk* adının yerini almıştır.

1526'da 24 mahallenin 13'ünde, 1536'da 24 mahallenin 12'sinde, 1547'de 25 mahallenin 13'ünde, 1571'de 24 mahallenin 15'inde ve 1595'te de 24 mahallenin 13'ünde sadece Müslümanlar oturuyorlardı. XVI. yüzyıl sonlarına kadar sadece Müslüman reâyânın oturdukları mahalleler; *Alagöz*, *'Avniyât*, *Bâb-ı Ak-Tarak*, *Cisrû'l-Cedîd*, *Esendemir*, *Kanavât*, *Nâ'ûra*, *Sabbâğîn*, *Şeyh Fazlullah*, *'Uveyrâniye* ve *Zukâkü'l-Hums* adlı mahallelerdi²². Hristiyanların kendilerine mahsus iki mahallesi (*Kubbetü'n-Nasr* ve *Kaysâriyetü'l-Efrec*²³) olmakla birlikte, bunlar daha ziyade Müslümanlarla birlikte aynı mahalleleri paylaşıyorlardı. Yine, Yahudilerin de kendilerine ait bir mahallesi bulunmaktaydı²⁴.

¹⁹ Bkz. Mehmed Behcet-Refik Tamîmî, *Beyrut Vilâyeti*, II, Beyrut, 1917, s. 248; İlyas el-Kattâr, *Niyâbetu Trablus fî 'Ahdî'l-Memâlik*, s. 482.

²⁰ BA, TD, nr. 68, s. 18; TKA, TD, nr. 586, vrk. 26^b.

²¹ Mehmed Behcet-Refik Tamîmî, *Beyrut Vilâyeti*, II, göst. yer.

²² Bu mahallelerden Türkçe anlamlar taşıyan *Ak-Tarak*'ın adı 1356'da burada bir mescit yaptırmış olan Ak-Tarak b. Abdullah'tan gelmektedir (bkz. TKA, TD, nr. 551, vrk. 14^b). *Alagöz* mahallesinde de yine aynı isimli bir mescit bulunmaktaydı (TKA, TD, nr. 551, vrk. 24^b). *Esendemir* adı ise Trablus'ta 1301'de bir hamam yaptırmış olan Memlûklar'ın valisi Esendemir el-Gürcî'den gelmektedir (Nina Jidejian, *Tripoli Through The Ages*, s. 91). Dolayısıyla, bu mahalle adlarından hareketle burada Türk yerleşmelerinin olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir.

²³ Bu mahallede, 1547'de Müslümanlardan da 28 nefer bulunmaktaydı.

²⁴ Yahudi mahallesinden başka, *Mescidü'l-Karmeşi* adlı mahallede 1519'da 34 ve 1526'da 25 nefer; *Sâhatü'l-Humsî* adlı mahallede de 1526'da 8 nefer Yahudi bulunmaktaydı (BA, TD, nr. 68, s. 10; BA, TD, nr. 1017, s. 132, 141).

XVII. yüzyılın ortalarında Trablusşam mahallelerinin vergi nüfusu 11 nefer ile 199 nefer arasında değişmekteydi. Şehrin nüfus bakımından en kalabalık olan mahalleleri; 199 neferle *Bâbü't-Tebbâne*, 137 neferle *Zukâkü'l-Hums*, 107 neferle *Bâbü'l-Hadîd* ve 100 neferle *Sâhatü'l-Humsî* idi. En küçük olanları da; 11 neferle *Hisârîna* (= *Hisn-ı Sancîl*) ve 14 neferle *Zukâk-ı Şeyh Fazlullah* adlı mahallelerdi. XVI. yüzyılın sonlarında ise şehrin en büyük mahalleleri 106 nefer vergi nüfusuyla *Cisrü'l-'Atîk* (= *Bâbü't-Tebbâne*), 105 nefer vergi nüfusuyla *Hisn-ı Sancîl*, 104 nefer vergi nüfusuyla *Bâbü'l-Hadîd* ve 102 nefer vergi nüfusuyla da *Hânü'l-'Adîmî* idi²⁵.

Zukâkü'l-Hums, *Sâhatü'l-Humsî*, *Süveykatü'l-Hayl* ve *es-Sabbâğa* adlı mahallelerin nüfusu XVII. yüzyılda dikkatimizi çeken oranlarda artmış²⁶; fakat, buna karşın *Hisn-ı Sancîl*, *Kanavât*, *'Uveynât* ve *Şeyh Fazlullah*'ın nüfusu da belirgin oranlarda azalmıştır²⁷. Hatta, *Şeyh Fazlullah*'ın nüfusu o kadar çok azalmıştır ki, XVII. yüzyılın ortalarında bu mahalle artık "zukâk" ön adıyla zikredilir olmuştur²⁸. Yine, Yahudi mahallesinde vergi nüfusu 1595'te 139 nefer iken 1645'te 47 nefere düşmüştür²⁹. Bu durum, Yahudilerin Trablusşam'da ticarî sahadaki önemlerini büyük ölçüde Hıristiyanlara kaptırdıklarını göstermektedir. Zira, Yahudiler Hıristiyanlarla sürekli rekabet içerisinde oldukları için, bunlardan birinin yükselişi, genellikle, diğersinin düşüşü ile eş zamanlı olmaktadır³⁰. Öte taraftan, *Alagöz*, *Ak-Tarak*, *Na'ûra*, *Bâbü'l-Hadîd*, *Süveykatü'n-Nûrî* ve *Mescidü'l-Haşeb* adlı mahallelerin nüfusunda XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Tablo-1 Vergi Nüfusunun Mahallelere Dağılımı (1645)

Mahalleler	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi	Toplam
'Adîmü'l-Müslimîn	21	34	-	55
'Adîmü'n-Nasârâ	-	69	-	69
El-'Âkabe	5	40	-	45
Ak-Tarak	40	9	-	49
Alagöz	28	5	-	33
Bâbü'l-Hadîd	94	13	-	107

²⁵ TKA, TD, nr. 84, vrk. 5-15.

²⁶ *Zukâkü'l-Hums* 1595'te 55 nefer vergi nüfuslu iken 1645'te 137 nefer vergi nüfusuna; *Sâhatü'l-Humsî* 1595'te 65 nefer vergi nüfuslu iken 1645'te 100 nefer vergi nüfusuna; *Süveykatü'l-Hayl* 1595'te 66 nefer vergi nüfuslu iken 1645'te 76 nefer vergi nüfusuna ve *es-Sabbâğa* 1595'te 34 nefer vergi nüfuslu iken 1645'te 76 nefer vergi nüfusuna yükselmiştir.

²⁷ *Hisn-ı Sancîl* 1595'te 105 nefer vergi nüfuslu iken 1645'te 11 nefer vergi nüfusuna; *Kanavât* 1595'te 62 nefer vergi nüfuslu iken 1645'te 46 nefer vergi nüfusuna; *'Uveynât* 1595'te 49 nefer vergi nüfuslu iken 1645'te 30 nefer vergi nüfusuna ve *Şeyh Fazlullah* da 1595'te 62 nefer vergi nüfuslu iken 1645'te 14 nefer vergi nüfusuna inmiştir.

²⁸ BA, MAD, nr. 842, s. 17.

²⁹ BA, Aynı defter, s. 20.

³⁰ André Raymond, Aynı eser, s. 71.

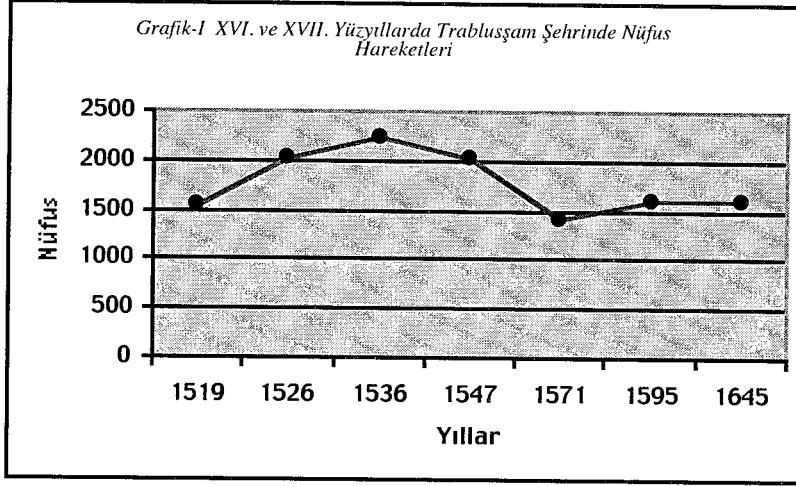
Bâbü't-Tebbâne	179	20	-	199
Beyne'l-Cisreyn	71	17	-	88
Haccârînü'l-Müslimîn	11	19	-	30
Haccârînü'n-Nasârâ	-	67	-	67
Hisârina (Hisn-ı Sancıl)	-	11	-	11
Kanavâtî	42	4	-	46
Kavâsîr	-	51	-	51
Mescidü'l-Haşeb	30	5	-	35
Nâ'ûra	23	-	-	23
Es-Sabbâğa	72	4	-	76
Sâhatü'l-Humsî nam-ı diğeri Tell Bey'a	92	8	-	100
Süveykatü'l-Hayl	67	9	-	76
Süveykatü'n-Nûrî	61	31	-	92
Taht-i Kubbetü'n-Nasr	6	69	-	75
'Uveynât	28	2	-	30
Yahudiyân	-	9	38	47
Zukâk-ı Şeyh Fazlullah	11	3	-	14
Zukâkü'l-Hums	117	20	-	137
Zukâkü'l-Mezâyib	26	4	-	30
Zukâkü'r-Rummân	15	8	-	23
<i>Toplam</i>	1.039	531	38	1.608

II. Nüfus

Trablusşam şehrinde oturan vergi nüfusu, incelememize esas teşkil eden 1645 tarihli tahrir defterinde fert fert işaret edildiği gibi, bunların meslekleri ile sonradan gelip şehre yerleşmiş olanların memleketleri de belirtilmiştir. Ancak, mücerredler yani çalışıp kazanç temin edebilecek yaştaki bekârlar ayrıca gösterilmemiş ya da böyle bir ayırım yapılmaksızın vergi nüfusunun tamamı zikredilmiştir. Diğer taraftan, şehirde görev yapan askerîler yani devlet görevlileri belirtilmediği gibi, vakıflarda görev yapanlar da deftere dahil edilmemişlerdir. Yine, nüfusun gösterildiği listelerin sonunda bunların genel toplamları da verilmemiştir. Dolayısıyla, vergi mükelleflerinin nüfusunu tespit edebilmek için, mahalle sakinlerini gösteren listelerde yer alan fertlerin tek tek sayılması icap etmektedir. Neticede, 1645 yılında Trablusşam şehri mahallelerinde, askerîler ve vakıf görevlileri dışında, 1.039'u Müslüman, 531'i Hıristiyan ve 38'i de Yahudi olmak üzere, toplam olarak 1.608 yetişkin erkek nüfusunun olduğu anlaşılmaktadır.

Trablusşam şehrindeki nüfus hareketlerini tespit edebilmemiz için, şehrin XVI. yüzyıldaki nüfusunu da değerlendirmemiz gerekmektedir. Yukarıdaki, Tablo-II ve Grafik-I'den de anlaşılacağı üzere; şehir nüfusu 1519-1536 yılları

arasında takriben % 44 oranında artmış, 1536-1571 yılları arasında da tersi bir seyir takip ederek takriben % 37 oranında azalmıştır. 1645 yılında ise 1571 yılına göre şehir nüfusu % 15 oranında bir artış kaydetmiştir.



Tablo-II Vergi Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı (1519-1645)

Yıllar	Müslüman (Neferen)	Hıristiyan (Neferen)	Yahudi (Neferen)	Toplam (Neferen)
1519	1.165	294	94	1.553 ³¹
1526	1.655	243	126	2.024 ³²

³¹ BA, TD, nr. 68, s. 7-22. Bu defterde, her mahallede sakin olanların toplamları ayrı ayrı gösterilmeyip, şehir nüfusunu gösteren mahalle listelerinin sonunda müslim ve gayr-i müslim ayrımı yapılmaksızın şehir nüfusunun toplamı 1.250 hane ve 350 mücerred olarak verilmiştir. Fakat, mahallelerde sakin olanların adları tek tek sayıldığında Trablusşam şehrinde 1.165'i Müslüman, 294'ü Hıristiyan ve 94'ü de Yahudi olmak üzere 1.553 nefer vergi nüfusu olduğu anlaşılmaktadır. Halil Sahillioğlu ise bu zamandaki şehir nüfusunu 1.045'i Müslüman, 280'i Hıristiyan ve 62'si Yahudi olmak üzere, toplam 1.387 nefer olarak tespit etmiştir (bkz. Halil Sahillioğlu, "Nisbetü 'Adedi Sükkâni'l-Mudun ilâ Mecmû'i 'Adedi's-Sükkân Fî Ba'di'l-Vilâyâti'l-'Arabiyye Fî Hükmi'l-'Osmâni", *Arab Historical Review For Ottoman Studies*, 1-2 (Tunisia, 1990), s. 150, 153). Halbuki, söz konusu defterde *Mescidü'l-Karmeşî* adlı mahallede oturan Hıristiyan ve Yahudiler cemaat ayrımı yapılmaksızın tek liste halinde verilmiş; çoğu ismin altında da kökenleri (Hıristiyan ya da Yahudi) zikredilmiştir. Sahillioğlu, bunu dikkate almayarak bu mahallede yer alan gayr-i müslimlerin tamamını Hıristiyan kabul ettiği gibi, nüfusu hesaplarken toplama hatası da yaptığı anlaşılmaktadır.

³² BA, TD, nr. 1017, s. 1-3, 130-142 (bu defterde, şehrin çoğu mahalleleri ile mukâtaaların yer aldığı ilk sayfalar, zamanla defterden kopup ayrıldığı için, sonradan yanlışlıkla 130-142. sayfalar olarak numaralandırılan yere yerleştirilmiştir).

1536	1.740	331	161	2.232 ³³
1547	1.473	381	179 ³⁴	2.033 ³⁵
1571	864 ³⁶	402	132	1.398 ³⁷
1595	1.017	432	139	1.588 ³⁸
1645	1.039	531	38	1.608

Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra ticarî alandaki canlanmasına ve bölge güvenliğinin sağlanmasına paralel olarak, Trablusşam'da 1519-1536 yılları arasında şehir nüfusunda önemli oranda bir artış meydana gelmiştir. Fakat, bu tarihten itibaren XVI. yüzyılın sonlarına kadar nüfus hareketliliğinde tersine bir seyir başlamış ve şehir nüfusu önemli oranda azalmıştır. Bunun sebeplerini kesin çizgilerle tespit edebilmek mümkün olmamakla birlikte, bu hususta elimizde bazı ipuçları bulunmaktadır. Mesela, 1544 ve 1555 yıllarında Haleb şehrinde çok sayıda kişinin ölümüne sebep olan veba salgınları görüldüğü gibi³⁹, yine aynı dönemlerde Şam şehrinde de büyük veba salgınları meydana gelmiştir⁴⁰. Çok yakın çevresinde meydana gelmiş olan bu veba salgınlarından Trablusşam'ın da etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan, Haleb beylerbeyi *Canbulatoğlu Ali Paşa* ile Sayda hakimi ve Dürzi lideri *Ma'n oğlu Fahreddin*'in istiklallerini kazanmak maksadıyla isyan hareketlerinde bulunmaları ve bu sırada Trablusşam hakimi *Ebû Seyf Yusuf (Yusuf Paşa)* ile olan mücadeleleri⁴¹ de bu şehrin nüfusuna ve iktisadî durumuna menfi yönden tesir etmiş olmalıdır.

Bilindiği gibi, tahrir defterlerine bir evde oturan bütün aile fertleri tek tek kaydedilmeyip sadece vergi mükellefi olan hane reisi ile vergi verebilecek durumda olan genç erkekler ve bazen de dul kadınlar (bive) kaydedilirdi. Dolayısıyla, bir defterde yer alan vergi nüfusu o yerin gerçek nüfusunu göstermemektedir. Bundan dolayı, tarihçiler birtakım katsayılar kullanmak suretiyle tahminî nüfus hesaplamaları yapmaktadırlar. Biz de bir haneyi anne,

³³ BA, TD, nr. 372, s. 4-27.

³⁴ Sahillioğlu 188 olarak tespit etmiştir (Aynı makale, s. 153).

³⁵ TKA, TD, nr. 203, s. 1-12.

³⁶ Sahillioğlu 823 olarak tespit etmiştir (Aynı makale, göst yer).

³⁷ BA, TD, nr. 513, s. 12-28.

³⁸ TKA, TD, nr. 84, vrk. 5^a-15^a.

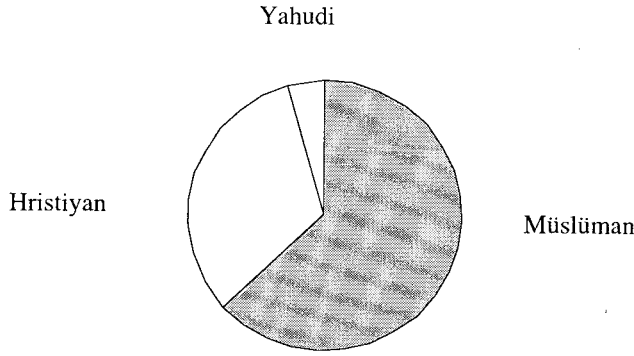
³⁹ Gazzî (Kâmil el-Bâlî el-Halebî), *Kitâbu Nehrû'z-Zeheb Fî Târihi Haleb*, (nşr. Şevkî Şa's-Mahmud Fâhûrî), III, Dimaşk, 1993, s. 204, 206. Ayrıca, Haleb'de XVI. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir salgının (tâ'ûn-ı ekber) yaşandığına dair bkz. 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1995, s. 55-56/114.

⁴⁰ Muhammed Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut, 1982, s. 53.

⁴¹ Trablusşam valisi Ebû Seyf Yusuf (Seyfoğlu Yusuf Paşa) ile Ma'n oğlu Fahreddin ve Canbulatoğlu Ali Paşa arasındaki mücadeleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Semîh Vecîh ez-Zeyn, *Târîhu Tarâbulûs*, s. 187-195; Feridun Emecen, "Fahreddin Ma'noğlu", *DİA*, XII, s. 80-81; Naima, *Tarih*, II, nşr. Zuhuri Danışman, İstanbul, 1968, s. 538-539; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, İstanbul, 1286, s. 291.

baba ve 3 çocuk olmak üzere, ortalama olarak 5 kişi kabul edersek -ki bu rakam tarihçiler arasında genel kabul gören bir katsayıdır⁴²- şehrin tahminî nüfusu 1645'te 8.040 kişiden ibaret olmaktadır. Şayet bu katsayıyı az bularak 7 ile çarparsak bu defa şehrin tahminî nüfusu 11.256 olmaktadır. Fakat, bu rakamlara şehirdeki askerîler, ilmiye mensupları ve vakıf görevlileri dahil değildir. Elimizde bu konuda herhangi bir belge bulunmadığı için, bunların toplam sayısı hakkında kesin bir rakam vermek de mümkün değildir. Ancak, vergi mükellefi olan reâyânın nüfusu ile orantılı olarak devlet ve vakıf görevlilerini tahminî olarak 800 hane kabul ettiğimizde⁴³ Trabluşşam'ın gerçek nüfusu en az 12.000, en fazla ise 17.000 kişi olmaktadır.

XVII. yüzyılın ortalarında Trabluşşam şehri nüfusunun çoğunluğunu, 1.039 nefer vergi nüfusuyla Müslümanlar teşkil etmekteydi. Fakat, Hıristiyan nüfusu da genel nüfusa oranla oldukça fazlaydı (531 nefer) ve bunlar şehrin hemen hemen bütün mahallelerine dağılmışlardı. Yahudiler ise sadece kendi mahallelerinde oturan küçük bir azınlık konumunda idiler.



Grafik-II Nüfusun Dinî Gruplara Göre Dağılımı (1645)

⁴² Hane deyimi ve tahmini nüfus hesaplamalarında kullanılması icap eden katsayılar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Hâne" Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, XXXII (1979), s. 331-348.

⁴³ Evliya Çelebi'nin verdiği rakamlara göre, Trabluşşam Kalesi'nde bir dizdar ve 60 kale neferi ile deniz kıyısında yer alan ve limanın savunulması amacıyla yapılmış olan 6 burcun her birinde 100 nefer görev yapmaktaydı (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*), IX, İstanbul, 1935, s. 406). Fakat, Evliya Çelebi'nin verdiği bu rakamlar biraz abartılı gibi görünmektedir. Çünkü, 1530'da Trabluşşam kalesi ve burçlarında bir dizdar ve bir kethüda ile 44 nefer (998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-kâdiriyye Defteri (937/1530), II, s. 297); 1571'de ise, dizdar ve kale kethüdası ile birlikte, 47 nefer görev yapmaktaydı (BA, TD, nr. 513, s. 3).

İncelediğimiz tahrir defterinde, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, başka yerlerden Trablusşam'a gelip yerleşenlerin kökenleri hakkında da kıymetli bilgiler yer almaktadır. Buna göre, Mısır, Şam, Haleb, Hama, Sayda, 'Üzeyr ve Humus eyalet ve sancak merkezleriyle, Şam eyaletinin Ba'albek, Kesrevân, Kara ve Havrân, Trablusşam eyaletinin de 'Akkâr, Kûre, Kadmûs, Sahyûn ve 'Arkâ bölgelerinden olmak üzere, toplam olarak 130 yetişkin erkeğin aileleri ile birlikte Trablusşam şehrine gelip yerleştikleri görülmektedir (bkz. Tablo-III). Trablusşam'ın sanayi bakımından fazla bir cazibesi olmadığına göre, muhtemelen bunlar ticarî bağlantılar kurmak maksadıyla buraya yerleşmişlerdir. Zira, Trablusşam, XV. ve XVI. yüzyıllarda olduğu gibi⁴⁴, XVII. yüzyılda da önemli bir liman kenti idi.

Tablo-III Kökenlerine Göre Nüfusun Dağılımı (1645)

İskân Bölgeleri	Müslüman	Hristiyan	Yahudi
'Akkârlı	11	5	-
'Arkâlî	1	-	-
'Ayntâblı	1	-	-
Ba'albekli	-	5	1
Bağdatlı	3	-	-
Cebeleli	2	1	-
Beyrutlu	1	-	-
Cubeylli	-	1	-
Dergüşlü	2	-	-
Halebli	2	3	-
Hamalı	16	6	2
Havranlı	1	1	-
Humuslu	6	3	-
Kadmûslu	4	1	-
Karalı	-	7	-
Kefr 'Akkâlî	1	-	-
Kefr Hamîrli	1	-	-
Kesrevânli	-	1	-
Kûreli	-	2	-
Kürt	4	-	-

⁴⁴ Trablusşam, XV. yüzyılda Avrupalı tüccarların (özellikle Venedikliler'in) ticaret yaptıkları en önemli limanlardan biri olup, bu zamanda Trablusşam'da Venedikli tüccarların meseleleri ile ilgilenen bir konsolosları dahi vardı (Eliyahu Astor, "The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism?", *Journal of European Economic History*, III (Rome, 1974), s. 31; Aynı yazar, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle Ages", *Studi Medievali*, XVII (Spoleto, 1976), s. 692-693.

Mısırlı	9	2	-
Saftalı	2	-	-
Sahyûnlu	-	1	-
Saydalı	5	-	1
Sermînlî	1	-	-
Suruçlu	1	-	-
Şamlı	13	4	1
Tayyibeli	2	-	-
‘Üzeyrli	3	2	-
<i>Toplam</i>	92	33	5

Trablusşam’a sonradan gelip yerleşmiş olanların 92’si Müslüman, 34’ü Hıristiyan ve 5’i de Yahudi inancına mensup kimselerdi. Bunların 24’ü aslen Hamalı, 18’i Şamlı, 11’i Mısırlı ve 9’u da Humuslu idi. Öte yandan, Trablusşam eyaleti dahilinde yer alan Akkâr’dan 16, Kadmûs’tan 5 ve Cebele’den de 3 kişi Trablusşam şehrine yerleşmişlerdi. Diğer 45 kişi ise Haleb ve Şam havalilerinden gelmişlerdi. Dolayısıyla, şehre sonradan yerleşenlerin tamamı buraya yakın bölgelerden gelmiştir.

III. Meslekler

Trablusşam şehrinde, diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, halkın günlük ihtiyaçlarını karşılayan muhtelif meslek dalları bulunmaktaydı⁴⁵. Ayrıca, bölgenin özelliklerine göre yaygınlaşmış meslekler de vardı. Bilindiği üzere, Osmanlı şehirlerindeki esnafın ayrı birimler halinde teşkilatlanmışlardı ve her esnaf grubunun başında onları devlet nezdinde temsil eden kethüdaları (ya da şeyhleri) bulunurdu. Öte taraftan, aynı işle meşgul olan esnafın genellikle belirli bölgelerde yoğunlaştıkları için, onların faaliyet gösterdikleri çarşı ve sokaklar da zamanla kendi iş kollarının adlarıyla anılmıştır⁴⁶. Meselâ, Trablusşam’da *Sûkü’n-Nuhhâsî*⁴⁷ (Bakırcılar Çarşısı), *Sûkü’l-‘Attârîn*⁴⁸ (Attarlar

⁴⁵ Tokat örneği için bkz. İlhan Şahin-Feridun M. Emecen, *Aynı makale*, s. 287-308; Runkale’deki meslekler için bkz. H. Basri Karadeniz, “XVI. Yüzyılda Runkale”, *Belleten*, LXII/234 (1999), s. 446-447; Haleb örneği için bkz. Mustafa Öztürk, *Aynı makale*, s. 266-267; Kayseri örneği için bkz. Mehmed İnbaşı, “XVI. Yüzyılda Kayseri’nin İktisadî Yapısı ve Esnaf Teşkilatı”, *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (11-12 Nisan 1996), Kayseri, 1997, s. 134.

⁴⁶ Feridun M. Emecen, “XVI. Asırda Manisa Esnâfına Dâir Bazı Mülâhazalar”, *Türk Kültürü ve Ahilik*, İstanbul, 1986, s. 204; İlhan Şahin-Feridun M. Emecen, *Aynı makale*, s. 291.

⁴⁷ Ömer Abdüsselâm Tedmirî, “Hitatu Trablus ve Âsâruhâ Fî ‘Asri’l-Memâlik”, *Mecelletu Târihi’l-‘Arab ve’l-‘Âlem*, 144 (Amman, 1993), s. 24.

⁴⁸ Ö. Abdüsselâm Tedmirî, *Aynı makale*, s. 17.

Çarşısı) ve *Sûkû's-Sayyâğîn*⁴⁹ (Kuyumcular Çarşısı) adlı çarşılar ile *Sabbâğîn* (Boyacılar) mahallesi bu çeşit yerlere örnek teşkil ederler.

XVII. yüzyılın ortalarında Trablusşam şehrinde toplam olarak 437 kişinin muhtelif iş kolları ve mesleklerle uğraştıkları görülmektedir (bkz. Tablo-IV). Bu da defterde kayıtlı olan ve 1.608 neferden oluşan yetişkin erkek nüfusunun yaklaşık % 27'si demektir. Geriye kalan 1.171 kişinin (yani şehir vergi nüfusunun % 73'ünün) ise hangi mesleği icra ettikleri defterde belirtilmemiştir. Trablusşam'da 1645 tarihinde faaliyet gösteren meslek erbabının 372'si yani % 85'i Müslüman, 65'i yani % 15'i de Hıristiyan'dır. Fakat, Yahudilerin meslekleri defterde zikredilmediği için, bunlar hakkında bir yorum yapma şansımız bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Trablusşam şehrinde yaşayan ve 531 neferden ibaret olan Hıristiyanların % 12'si, 1.039 nefer olan Müslümanların da % 36'sı belirli bir meslekle uğraşmaktaydı⁵⁰.

Tablo-IV Trablusşam Şehrinde Meslek Grupları (1645)

Meslekler	Müslüman	Hıristiyan	Toplam
Gıda mamulleri ile ilgili meslekler	100	2	102
Deri ve tekstil sanayi ile ilgili meslekler	73	26	99
Eskiciler, nakliyeciler ve hizmetçiler	49	5	54
Diğer müteferrik meslek kolları	150	32	182
Toplam	372	65	437

Tablo-V Gıda Mamulleri İle İlgili Meslek Dalları

Meslekler	Müslüman	Hıristiyan	Toplam
'Allâf (Hayvan yemi satıcısı)	1	-	1
'Attâr	9	-	9
Bağbân (Bağcı)	5	-	5
Bakkâl	5	-	5
Bâzârî (Pazarıcı)	2	-	2
Beyyâ'-ı cübñ (Peynir satan)	1	-	1
Bozacı	1	-	1
Dakîkî (Uncu)	1	-	1
Habbâz (Ekmekçi)	36	1	37

⁴⁹ Ö. Abdüsselâm Tedmirî, *Aynı makale*, s. 24. Ayrıca bkz. İlyas el-Kattâr, *Aynı eser*, 492, 524.

⁵⁰ Trablusşam'ın XVI. yüzyıla ait olan tahrir defterlerinde mesleklerden hiç bahsedilmediği için, bu konuda mukayese yapma şansımız da maalesef bulunmamaktadır.

Hallâl (Sirkeci)	-	1	1
Hudarı (Sebzeci)	6	-	6
Kahveci	7	-	7
Kâkî (Tatlıcı)	4	-	4
Kassâb	5	-	5
Lebbânî (Sütçü)	3	-	3
Meyveci/Ratbî	3	-	3
Selhaneci (Salhaneci)	5	-	5
Ser Kassab (Kasapbaşı)	1	-	1
Tabbâh (Aşçı)	5	-	5
<i>Toplam</i>	100	2	102

Trablusşam esnafını yaptıkları işin özelliğine göre bir tasnife tabi tuttuğumuzda şehirdeki en yaygın meslek grubunu gıda mâmullerinin imali ve satışı ile uğraşan esnâfların teşkil ettiği görülmektedir (bkz. Tablo-IV). 100'ü Müslüman ve 2'si de Hıristiyan olmak üzere toplam olarak 102 esnaftan oluşan bu meslek grubu, şehirdeki bütün esnâfların % 23'ünü meydana getiriyordu. Ekmekçi (habbâz), kasap, salhaneci, bakkâl, aşçı (tabbâh), pazarcı, bozacı, sirkeci (hallâl), uncu (dakîkî), peynirci (beyyâ'-ı cübn), sebzeci (hudarı), meyveci, bağbân, tatlıcı (kâkî), sütçü (lebbânî), 'attâr ve kahveci gibi esnaflarla 'allâf yani hayvan yemi satıcılarından oluşan bu grupta özellikle habbâz yani ekmekçiler esnafı sayısının oldukça kabarık olması dikkat çekicidir (bkz. Tablo-V). Bunlar, kendi fırınlarında pişirdikleri ekmekleri halka satarak geçimlerini temin ederlerdi. Şehrin önemli bir limana sahip olması ve bundan dolayı şehre gelip gidenlerin fazlalığı, bu mesleğin yaygınlaşmasında etkili olduğu söylenebilir. Zira, şehirde 37 ekmekçi esnafı vardı ve bunların 36'sı müslim, bir tanesi de gayr-i müslim idi.

Trablusşam'da yaygın olarak yapıldığı görülen bir başka meslek grubunu da bezzâz, dokumacı (hâik), haliçeci⁵¹, hallâc⁵², elbiseci (sevvâb), terzi (hayyât)⁵³, yorgancı, debbâğ, çizmeci, ayakkabıcı (iskâf), palancı ve saraç gibi, tekstil ve deri ile alâkalı meslekler teşkil ediyordu (bkz. Tablo-VI). Toplam sayısı 99 olan ve bütün esnafların % 22'sini meydana getiren bu esnaf grubunun 73'ü Müslüman, 26'sı da Hıristiyan olup, Hıristiyanların özellikle dokumacılık ve terzilik alanlarında yoğunlaştıkları görülmektedir. Nitekim, şehirdeki 18 dokumacı esnafının 13'ü ve toplam sayısı 9 olan terzi esnafının da 7'si Hıristiyan idi.

⁵¹ Haliçeci, küçük halı, seccade, kilim vb. şeyler satan esnafa denir.

⁵² Halâc, pamuk atan esnafa denir.

⁵³ Trablusşam'da terzilerin faaliyet gösterdikleri bir han (*Hayyâtîn Hanı*) da bulunmaktaydı (Semîh Vecîh ez-Zeyn, *Târîhu Tarâbulûs*, s. 437; es-Seyyid 'Abdülazîz Sâlim, *Tarâbulûsü'ş-Şâm Fî'l-Târîhi'l-İslâmî*, s. 454; Nina Jidejian, *Tripoli Through The Ages*, s. 92-93.

Tablo-VI Deri ve Tekstil Sanayi ile İlgili Meslekler

Meslekler	Müslüman	Hıristiyan	Toplam
Bezzâz	7	2	9
Bezzâz Şeyhi	1	-	1
Çizmeci	2	-	2
Debbâğ	17	-	17
Hâik (Dokumacı)	5	13	18
Haliçeci	1	-	1
Hallâc	7	-	7
Hayyât (Terzi)	2	7	9
İskâf (Ayakkabıcı)	14	1	15
Palanî	5	-	5
Papuçcu	3	2	5
Serrâc (Saraç)	4	-	4
Serrâcın Kethüdası	1	-	1
Serrâcın Şeyhi	1	-	1
Sevvâb (Elbiseçi)	1	-	1
Vezzân-ı harîr (İpek tartan)	1	-	1
Yorganî (Yorgancı)	1	1	2
Toplam	73	26	99

Trablusşam'da gemici, hammal, hademe, saray-dâr, kürekçi, katırcı (mekârî ya da mükârî) ve yamacı (pine-dûz) gibi, nakliyecilik, hamallık, hademelik ve saray hizmetçiliği işlerinde çalışanların da sayıca fazla oldukları görülmektedir (bkz. Tablo-VII). Fakat, bunlar arasında özellikle hayvan kiracısı demek olan mekârî mesleğinin çok yaygın olarak yapıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim, bu meslek dalı tek başına bütün iş kolları arasında yaklaşık % 9'luk bir nispete sahiptir. Şüphesiz bu mesleğin Trablusşam'da bu kadar yaygın olarak icra edilmesi şehrin önemli bir limana sahip olması ile yakından alakalıdır. Bunlar, muhtelif yerlerden iskeleye gelen ya da götürülen malları ücret karşılığında katır, at ve benzeri yük hayvanlarıyla istenilen yerlere taşırlardı. Yani, başka bir deyişle nakliyecilik yaparlardı. Şehirdeki mekâriilerin toplam sayısının 38 olması, XVII. yüzyılın ortalarında Trablusşam'ın oldukça işlek bir liman kenti olduğuna delil teşkil eder. Bu iş koluyla daha ziyade Müslümanlar uğraşmakla birlikte (toplam olarak 36 kişi), çok az sayıda da olsa (2 kişi), Hıristiyanlardan da taşımacılık yapanlar vardı.

Tablo-VII ESKİCİLER, NAKLİYECİLER VE HİZMETÇİLER

Meslekler	Müslüman	Hıristiyan	Toplam
Gemici/Mellâh	1	1	2
Hammalî (Hammal)	1	-	1
Huddâm (Hademe)	4	1	5
Kürekçi	1	-	1
Mekârf/Katırcı	36	2	38
Pine-düz (Yamacı)	5	1	6
Saray-dâr ⁵⁴	1	-	1
Toplam	49	5	54

Diğer meslek grubunu ise; demirci (haddâd), berber (hallâk), dellâl, değirmenci (tahlân), cârre⁵⁵, hancı, hamamcı, oduncu, barutçu, baytar, tabip, tercüman, mahalle kethüdası, muhızır, mellâk, zebbâl, mimar, imam ve müezzin gibi, değişik türden meslek erbabı olanlar teşkil etmektedir (bkz. Tablo-VIII). Toplam sayısı 182 olan ve bütün meslekler içinde % 41 gibi önemli bir orana sahip olan bu grup içerisinde en dikkat çekici olanları mellâk, zebbâl ve demirciler esnafı ile berberlerdir. Toplam sayısı 26 olan demirciler esnafının 19'u Müslüman, 7'si de Hıristiyandır. Berberlik mesleğinin de yine Müslümanlar arasında yaygın olduğunu görmekteyiz. Nitekim, şehirde faaliyet gösteren 20 berber esnafının 18'i Müslüman, sadece 2'si Hıristiyan idi. *Zebbâl* (زبان) denilen ve muhtemelen hayvan gübrelerinin yüklenmesi ve şehir çevresinde yer alan bahçe ve bostanlara götürülmesi işi ile uğraşan 20 meslek erbabının 16'sı Müslüman, 4'ü Hıristiyan; *mellâk* (ملاک) denilen ve ticarî işlerde (veya mülk satışlarında) aracı rolünü oynadıklarını tahmin ettiğimiz 22 meslek erbabının ise 20'si Müslüman, 2'si de Hıristiyan inancına mensup kimselerdi.

Tablo-VIII Diğer Mütferrik Meslek Kolları

Meslekler	Müslüman	Hıristiyan	Toplam
Barudî (Barutçu)	2	-	2
Baytar	3	4	7
Berber/Hallâk	18	2	20
Cârre	1	-	1
Dellâl	3	-	3
Haddâd (Demirci)	17	9	26

⁵⁴ Yemek ve sofrâ işlerine bakan kimse.

⁵⁵ Cârre, kelime anlamı itibarıyla "çeken, sürükleyen" demektir. Fakat, dişli disklerden yapılan ve beygir ya da katırla çekilen harman dövene de cârre (ya da cercer) denilmektedir ki, bu alet halen Gaziantep ve Kilis taraflarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla, burada bu işi yapan kişi kastedilmek istenmiştir.

Haddâd Şeyhi	-	1	1
Hamâmî (Hamamcı)	4	-	4
Hânî (Hancı)	1	-	1
Hattâb (Oduncu)	6	-	6
İmam	1	-	1
Kalaycı	1	-	1
Kâtib	2	-	2
Ma'denî (Madenci)	1	-	1
Mahalle Kethüdası ya da Şeyhi	6	3	9
Mellâk	20	2	22
Mimar	1	-	1
Mizmârî (Ney, kaval, düdük v.b satan)	2	-	2
Muhtesib	1	-	1
Muhzır	3	-	3
Mübeyyiz/Beyyâz	7	-	7
Müezzin	1	-	1
Mümeyyiz	3	-	3
Müteveli	12	2	14
Neccâr (Marangoz)	5	-	5
Pasbanî (Bekçi)	5	1	6
Sabunî	-	2	2
Ser Dellâl (Dellâlbaşı)	1	-	1
Tabîb (Doktor)	-	1	1
Tahhân (Değirmenci)	6	-	6
Tercüman	1	1	2
Zebbâl	16	4	20
<i>Toplam</i>	150	32	182

III. İktisadî Hayat ve Vergiler

XVII. yüzyılın ortalarında Trablusşam'da halktan ve şehre alışveriş yapmak maksadıyla gelen tüccardan tahsil edilen ve muhtelif isimlerle anılan vergiler genellikle mukâtaa yoluyla toplanmaktaydı. Şehirde toplanan bu vergiler padişah haslarıyla beylerbeyi haslarına ayrılmış olup, sanayi ve ticari faaliyetlerden alınan vergiler padişah haslarına güvenlik ile alakalı işlerden toplanan gelirler de beylerbeyine verilmişti (bkz. Tablo-IX).

Trablus ve çevresi, limanlarının olmasından dolayı tarihin en eski devirlerinden itibaren özellikle ticaret bakımından büyük bir öneme sahipti. Trablus, Cebele, Lazkiye, Antartus (=Tartus) ve Banyas iskeleleri doğu-batı ticaretinde önemli roller üstlenmişlerdi. Trablusşam limanlarına uğrayan ticaret yollarının başında da Haleb-Basra yolu geliyordu. Basra Körfezi, Hint ve Uzak-Doğu mallarının toplandığı önemli merkezlerden biri olup, Fırat Nehri yoluyla gönderilen Hint ve İran ürünleri Haleb'e uğradıktan sonra Doğu Akdeniz limanlarına ulaşırdı⁵⁶.

Osmanlı hakimiyetinde Trablusşam iskelesi, ticarî açıdan ehemmiyetini sürdürmeye devam ettiği gibi⁵⁷, özellikle seferler esnasında askerî maksatlar için de kullanılmaktaydı. Kıbrıs, Yemen ve diğer yerlerin fethi sırasında Trablusşam iskelesi önemli bir rol üstlenmişti. Bağdat, Haleb, Birecik, Runkale ve Diyarbakır'dan gönderilen mühimmat önce karayolu ile Trablusşam iskelesine getirilir, buradan da gemilerle sefer mahalline ulaştırılırdı ki, Mühimme Defterleri'nde bu hususa dair çok sayıda hüküm bulunmaktadır⁵⁸.

Trablusşam şehri, bir üretim merkezi olmakla birlikte, daha çok bir dağıtım merkezi görevini üstlenmişti. Nitekim, XVII. yüzyılda Trablusşam limanı bin parça kalyon, bin firkate ve kadırga alacak bir büyüklükte idi⁵⁹. Ayrıca, iskelenin yakınında ticaret malları ile barut, zahire vb. maların depolandığı büyük ambarlar ve muhtelif işler için dükkânlar da inşa edilmişti. Mukâtaa yoluyla işletilen bu dükkân ve mahzenlerin yıllık geliri 1536-1595 yılları arasında 3 bin akçe idi⁶⁰. Bu yerler, 1645'te ise muhtemelen iskele gelirleri ile birlikte mukâtaaya verilmiştir. Yine, şehirde muhtelif iş kollarında yoğunlaşmış hanlar ve çarşılar bulunmaktaydı. Evliya Çelebi, Trablusşam'da 22 hanın mevcut olduğunu ve bunların en mühim olanlarının Yeni Han, Pirinç Hanı, Mısıriyyun Hanı, Canibeğ Hanı, Tüccar Hanı, Çavuş Hanı, Zeyt Hanı, Mutaf Hanı, Arasta Hanı ve Hinna Hanı ile Gumez Hanı olduğunu zikretmektedir⁶¹.

⁵⁶ Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim devirleri)", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973, Ankara, 1975, s. 88; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (çev. E. Ziya Karal), Ankara, 1975, s. 181-183.

⁵⁷ Venedikliler'in XVI. yüzyılda doğu ile olan ticaretini daha ziyade Trablusşam iskelesi vasıtasıyla yaptıklarına dair bkz. *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569)*, Tıpkıbasım, I. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1997, s. 138/356.

⁵⁸ *5 Numaralı Mühimme Defteri (937/1565-1566)*, Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1994, s. 256/356, 266/680, 300/781, 365/962, 382/1016, 406/1079, 445/1193; *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)*, Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1996, s. 11/20, 16/32, 33, 32/71, 45/92, 204/432, 253-254/522, 436/846, 508/975, 568/1084, 573/1092.

⁵⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, s. 410.

⁶⁰ *BA, TD, nr. 372*, s. 28, *TKA, TD, nr. 84*, vrk. 15^b.

⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, göst. yer.

Trablusşam iskelesinden Avrupa ülkelerine ihraç edilen başlıca ticaret malları; pamuk, pamuk ipliği, ipek, muhtelif kumaşlar, sahtiyan, mazı, balmumu, haliçe (küçük halı), ham bez, sığır derisi ve baharat çeşitleri ile bakır ve kalay idi. Tüccarlar, bu malları Haleb ve Şam pazarlarından alarak Trablus limanlarına getirirler ve burada, kanunnâmede belirtildiği üzere, mallarının gümrük ve resimlerini ödedikten sonra Avrupa ülkelerine götürürlerdi⁶².

Osmanlı hakimiyetinin ilk zamanlarında Avrupa ülkelerinden ve İslâm ülkelerinden Trablusşam iskelesine gelen malların çeşidi çok fazla değildi. Fakat, 1534'te Bağdat'ın fethedilmesi ve 1538'den itibaren başlayan Hint deniz seferleri Trablusşam iskelesinin ticaret hacmini daha da arttırmıştır. Zira, Trablus'un 1519 tarihli ilk kanunnâmesinde zikredilen mallar ile 1547 tarihli kanunnâmesinde zikredilen malların çeşitleri arasında önemli farklar bulunmaktadır⁶³.

Şehirdeki en önemli mukâtaa kalemlerinden birini tabii olarak iskele gelirleri teşkil ediyordu. Fakat, Trablusşam'ın iskele geliri, yine aynı eyaletteki *Antartûs*, *Cubeyl* ve *Betrün* iskeleleri gümrük gelirleriyle birlikte mukâtaaya verildiği için, bunun gelirini müstakil olarak tespit edebilmemiz mümkün değildir. Buna göre, eyaletteki iskelelerin yıllık gümrük mukâtaası, tercümanlık ve simsarlık resimleriyle birlikte, 1645 yılında 334.320 akçe idi⁶⁴.

Ancak, iskele gümrüğünden daha fazla gelirin ipek ticaretinden sağlandığı görülmektedir. Trablusşam'a getirilen ipek burada belirli bir kantarda tartılır ve kanunnâmesinde belirtilen usule göre vergisi (mîzân-ı harîr) tahsil edilirdi. Bu vergi kaleminin mukâtaa geliri 1645'te 526.050 akçe olduğuna göre⁶⁵, bu zamanda Trablusşam limanından önemli miktarda ipek ihraç ediliyordu. 1571 ve 1595 yıllarında ipek mizanı mukâtaasının 80 bin akçe olması⁶⁶, ipek ticaretinin Trablusşam şehrinde XVII. yüzyılda daha fazla önem kazandığını göstermektedir. Aynı zamanda, Trablusşam eyaleti de önemli bir ipek üretim merkezi olup⁶⁷, buna bağlı olarak eyalet dahilinde hemen her yerde dut ağacı yetiştiriliyordu. Eyaletin köy ve kasabalarında olduğu gibi, şehirde de çok sayıda ipek tezgâhı vardı ve bunların her birinden muayyen bir vergi alınır.

⁶² 1547 Tarihli Trablusşam Sancağı Kanunnâmesi, Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII, İstanbul, 1994, s. 78-80.

⁶³ Bkz. Ahmet Akgündüz, *Aynı eser*, III, s. 497-498; VII, s. 77-80.

⁶⁴ Trablus iskeleleri mukâtaa geliri 1519'da 400 bin akçe, 1526'da 220 bin akçe, 1536'da 300 bin akçe, 1547, 1571 ve 1595 yıllarında da 250 bin akçe olup, iskele mukâtaası, genellikle tercümanlık, simsariye ve harîr mizânı ile birlikte iltizam edilmiştir. Diğer taraftan, 1571 ve 1595 yıllarında artık müstakil sancak olmasından dolayı, Cebele ve Lazkiye iskeleleri mukâtaası Trablusşam'a dahil değildir. Bundan dolayı, iskele gelirlerinde muayyen zamanlarda dalgalanmalar görülmektedir.

⁶⁵ BA, MAD, nr. 842, s. 20.

⁶⁶ BA, TD, nr. 513, s. 29; TKA, TD, nr. 84, vrk. 15^a.

⁶⁷ Evliya Çelebi, Trablusşam'da yüzbinlerce kantar ipek mahsulünün elde edildiğini söylemek suretiyle, bu bölge ekonomisinde ipeğin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu vurgulamak istemiştir (*Seyahatnâme*, IX, s. 406).

Şehirdeki ipek tezgâhlarından alınan yıllık vergi miktarı 1536'da 300 akçe⁶⁸, 1547'de 990 akçe⁶⁹ ve 1595'te 1.200 akçe⁷⁰ iken, 1645'te büyük bir artış kaydederek 28 bin akçeye yükselmiştir⁷¹. Kumaş boyama atölyesi olan boyahanenin yıllık geliri de 1645'te 10 bin akçe idi⁷².

Öte taraftan, iskeleye ve şehre gelen hububattan da muayyen bir vergi (keyyâliye ya da kile resmi) alınır ki, bunun miktarı 1645'te 269.500 akçe idi. Bu miktar, Trablusşam iskelesinden önemli miktarda hububatın da ihraç edildiğini göstermektedir⁷³.

Trablusşam'ın diğer önemli ticaret malları da sabun ve zeytinyağı idi⁷⁴. Eyaletin birçok yerinde zeytin yetiştiriciliğinin yapılmasına paralel olarak zeytinyağı ve sabun sanayii önemli gelişme göstermişti. Ayrıca, çoğu köylerinde zeytin yağı üretiminde kullanılan ve zeytin sıkmaya yarayan ma'saralar (zeytin sıkma presleri) bulunmaktaydı.

Trablusşam'da imal edilen sabun ve zeytinyağı, başta İstanbul olmak üzere, imparatorluğun birçok bölgesine gönderildiği gibi⁷⁵, Avrupa ülkelerine de ihraç edilmekteydi⁷⁶. Şehirde satılan her füşha (kalıp) sabundan 1645'te 16 akçe vergi alınır⁷⁷. Ayrıca, sabun imalinde kullanılan ve "belis" adı verilen maddenin de şehrin iktisadî hayatında çok önemli bir yeri vardı. Nitekim, 1547 tarihli Trablusşam kanunnâmesinde bu konuda oldukça ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Bu kanunnâmeden anlaşıldığına göre, Hama ve Humus taraflarındaki çöllerde yetişen ve *uşnan* ya da *çoğan* adı verilen bir bitkinin yakılarak kül haline getirilmesi ile elde edilen bu madde sabun imalinde kullanılıyordu⁷⁸. Satmak için Trablusşam'a getirilen her belis yükünden 1595'te ikişer akçe vergi alınıyordu. Bu zamanda, belis satışından alınan verginin (bâc-ı belis) toplam miktarı 12 bin akçe olduğuna göre⁷⁹, şehre en az 6 bin yük belis getiriliyordu demektir. Şehre getirilen belis âdet olduğu üzere önce *Bâbü't-Tebbâne*'ye indirilir; burada tartıldıktan sonra 2/3'ü *eminler* tarafından devlet

⁶⁸ BA, TD, nr. 372, s. 29.

⁶⁹ TKA, TD, nr. 203, vrk. 12^b.

⁷⁰ TKA, TD, nr. 84, vrk. 15^b.

⁷¹ BA, MAD, nr. 842, s. 21.

⁷² BA, Aynı defter, göst. yer.

⁷³ İskelede tahsil edilen kile resminin 1595'te sadece 24 bin akçe olması (TKA, TD, nr. 84, vrk. 15^a), XVII. yüzyılda Trablusşam iskelesinden yapılan hububat ihracının da önceki yüzyıla nazaran çok artmış olduğuna delil teşkil etmektedir.

⁷⁴ Münî Haddâd Yeken, "Tatavvuru Tarâbulûs el-Hadarî Fî 'Asri'l-Memâlik", *Mecelletu Târîhi'l-'Arab ve'l-'Âlem*, 142 (Amman 1993), s. 37.

⁷⁵ Trablus'a giden rençper gemilerine sabun yüklenererek İstanbul'a gönderilmesine dair Trablus beyi ve kadısına hitaben yazılan 17 Ocak 1579 tarihli hüküm (BA, *Mühimme Defteri*, nr. 36, s. 31/99).

⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, s. 411.

⁷⁷ BA, MAD, nr. 842, s. 22.

⁷⁸ Ahmet Akgündüz, *Aynı eser*, VII, s. 81.

⁷⁹ TKA, TD, nr. 84, vrk. 15^a.

adına satın alınır, kalan 1/3 hisseyi de tüccar satın alır⁸⁰. Tüccar hissesi haricinde, şehirdeki belis fâidesi mahsulünün, belis bacı ve kapanı ile birlikte, 1645'te 700 bin akçe olması⁸¹, belis ticaretinin Trablusşam ekonomisinde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Sabun imalatı, devlete ait sabunhanelerde –ki bunların sayısı 4 tane idi– yapıldığı gibi, tüccara ait olan sabunhanelerde de yapılırdı. Fakat, hem sabun hammaddesi (belis ve zeytinyağı) alımında, hem de sabun satışında öncelik devlete ait olan sabunhanelere verilmişti⁸². Tabii olarak, şehirde sabun ticaretinin yapıldığı dükkânlar da bulunmaktaydı ve bunların yıllık vergisi 1536'da 5 bin akçe idi⁸³. Yine aynı tarihte, sabun imal edilen 4 tüccar sabunhanesinden de yıllık 5 bin akçe vergi alınmaktaydı⁸⁴. Fakat, bu sabunhanelere ilaveten, 1519 tarihli defterde 5 ayrı sabunhaneden daha bahsedilmesi, XVI. yüzyılın başlarında, Trablusşam şehrinde en az 9 sabun imalathanesinin mevcut olduğunu göstermektedir⁸⁵. Nihayet, 1645'te tüccara ait olan sabunhanelere 7 bin akçe vergi (*resm-i duhân-ı mesabine*) takdir edilmişti⁸⁶.

Şehirdeki ihtisâb ve ihtisab yasaklarına uymayanlardan alınan resimler ile şehirden transit geçen at, katır ve deve gibi, binek ve yük hayvanlardan alınan tamga resmi, sabun simsariyesi ve tuz (nemek) fâidesi birlikte mukâtaaya verilmişti. Bunların mukâtaa bedelinin 1645'te 402.500 akçe olması⁸⁷, şehrin XVII. yüzyılın ortalarında iktisadî bakımdan oldukça canlı bir merkez olduğuna delil teşkil etmektedir.

Şehirde faaliyet gösteren kasaplar, satın aldıkları ve mezbahada kestikleri koyun, manda ve benzeri hayvanların her biri için muayyen bir vergi ödemek zorunda oldukları gibi, başhanedeki hayvan başlarının satışından dolayı da vergi ödemek zorundaydılar. 1645 yılında kasaphane ve hayvan bacı mukâtaası 112 bin akçe, başhanenin mukâtaa geliri de 37.100 akçe idi⁸⁸.

⁸⁰ “Zikr olunan belis ne yandan şehre geldikde Bâb-ı Tebbâne'de konub süls tüccâra ve sülüseyn mîrîye alınub tüccâr cânibinden bir müstakil kâtib ümenâ ile ma'an yazmak 'âdet-i kadîm olub ve hâlâ dâhî vech-i meşrûh üzere olub min-ba'd tüccâr cânibinden kâtib olmayınca belis vezn olunmayub ve Bâb-ı Tebbâne'den gayri yerde tevzî' olunmamak için mukaddemâ emr-i şerîf vârid olub ve defter-i 'atîkde vech-i meşrûh üzere mestûr ve mukayyed olunmağın defter-i cedîde dahî vech-i meşrûh üzere kayd olundu”, *TKA, TD, nr. 84, vrk. 15*”.

⁸¹ *BA, Aynı defter, s. 21.*

⁸² Ahmet Akgündüz, *Aynı eser*, VII, s. 81.

⁸³ Her dükkândan 500 akçe vergi alındığına göre, bu zamanda, şehirde 10 sabun dükkânının olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

⁸⁴ *BA, TD, nr. 372, s. 28.*

⁸⁵ “Mesâbin-i erba'a ve mesabine-i Sevdûn ve mesabine-i Ömeriye ve mesabine-i Kalû ve mesabine-i Makîk ve mesabine-i Sub'î der nefsi-i şehri 40.000”, *BA, TD, nr. 68, s. 23.*

⁸⁶ *BA, MAD, nr. 842, s. 21.*

⁸⁷ *BA, Aynı defter, s. 20.*

⁸⁸ *BA, Aynı defter, s. 21.*

XVII. yüzyılda Trablusşam'da kahve ticaretinin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Nitekim, bu zamanda kahvenin kavrulup dövüldüğü ve satıldığı yerlerden alınan verginin (*tahmîs-i kahve*) miktarı 50.400 akçeye ulaşmaktaydı⁸⁹.

Öte taraftan, Trablusşam'da bostan ve bahçelerin sulama işleri belirli bir düzen dairesinde yapılırdı ve bu işle ilgilenmesi için bir görevli tayin edilmişti. *Şeyh-i saky* adı verilen bu görevli sulamanın ne şekilde ve kimler tarafından yapılacağına dair bir defter tutardı (defter-i müfredât) ve sulama karşılığında üyelerden muayyen miktarda vergi toplardı. Padişah haslarından olan bu verginin yıllık tutarı (harâc-ı saky) 1645'te 18 bin akçe olup, vakıf olan suların geliri buna dahil değildi⁹⁰.

İncelememize konu olan defterden anlaşıldığına göre, halkın ihtiyaç duyduğu tuz, iskelenin yakınındaki bir adadan şehre getiriliyordu ve mukâtaa yoluyla satılan bu tuzun yıllık geliri 1645'te 3.200 akçe idi⁹¹. Ayrıca, Kıbrıs adasından da tuz getirildiği, 1547 tarihli Trablusşam kanunnâmesinde ifade edilmektedir. Buna göre, iskeleye gelen tuzu önce *âmil* adı verilen görevliler satın alırlar ve o günün narhı üzerinden Müslüman tüccarlara satarlardı. Âmillerden başkasının tuz alması ise kanunla yasaklanmıştı⁹².

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Trablusşam'da çok sayıda gayr-i müslim yaşıyordu. Bunlar kullandıkları içkilerini ya kendileri imal ederler ya da başka yerlerden getirirlerdi. Şehre getirilen içki buradaki meyhanelerde satılır ve miktarına göre vergisi tahsil edilirdi. Meyhanelerde satılan içkiden alınan verginin yıllık miktarı (*bac-ı hamr*) 1645 yılında 25 bin akçe olup, bu gelir beylerbeyine tahsis edilmişti⁹³.

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, Trablusşam'da da güvenliğin sağlanması karşılığında halktan toplanan vergiler vardı. Şehrin asesiyeye mahsulü 40 bin akçe, bâd-i hevâ ve arus resmi 37 bin akçe, eyalet dahilinde serbest olan yerler haricindeki bad-i hevâ ve arûs resmi de 53 bin akçe idi ve bu gelirler de beylerbeyine verilmişti⁹⁴.

Zulkâdirlü Türkmenleri Trablusşam eyaleti dahilinde kışlamaya geldiklerinde bunların her hanesinden 12 akçe, sahip oldukları her sürü için de bir koyun almırdı. Bu Türkmen taifesinin ödediği yıllık kışlak resmi ise 1645'te 10 bin akçe idi⁹⁵.

⁸⁹ BA, Aynı defter, göst. yer.

⁹⁰ BA, Aynı defter, göst. yer.

⁹¹ BA, Aynı defter, göst. yer.

⁹² Bkz. Ahmet Akgündüz, Aynı eser, VII, s. 80.

⁹³ BA, MAD, nr. 842, s. 22.

⁹⁴ BA, Aynı defter, göst. yer.

⁹⁵ BA, Aynı defter, s. 21.

Bütün bu vergilerden başka, Trablusşam'da XVI. yüzyılda mevcut olup, XVII. yüzyılın ortalarında artık toplanamayan ya da başka kalemlerle birlikte mukâtaaya verilmiş olan bazı vergi kalemleri de vardı. Tahrir defterinde "hâli" ya da kısaca " _ " harfiyle işaret olunan bu gelir kalemlerinin sayısı da oldukça fazladır. Bunlar; esir pazarı bacı (bâc-ı bâzâr-ı üserâ), Efrenc bevvâbiyesi resmi, iskeledeki mahzen ve dükkânların mahsulü, dârü'l-vekâledeki câbîlik hizmeti mahsulü gibi gelir kaynaklarıdır.

Netice itibariyle, Trablusşam şehrinin vergi gelirleri toplamı 1645'te 2.786.414 akçe olup, bunun 2.673.614 akçesi padişah haslarına, 112.800 akçesi de beylerbeyi haslarına bağlanmıştı. Ayrıca, defterde mahsüllerin yer aldığı kısmında beylerbeyi ile timar defterdarına ait olan başka gelir kalemleri de vardır ki, bunlar şehir dışından temin edilen gelirler olduğu için, bu çalışmamızın dışında tutulmuştur.

Tablo-IX Trablusşam Şehrinin Vergi Gelirleri (1645)

Mahsüller	Geliri (Akçe)
<i>Padişah Hasları</i>	
Mahsül-i mukâtaa-i gümrük-i iskele-i Trablusşam maa Antartûs ve Cübeyl ve Betrûn maa iskele-i ? ve tevâbi'hâ ve resm-i simsâriye ve tercümâniye ber müceb-i kânûn-ı kadîm	334.320
Mahsül-i mukâtaa-i resm-i mîzân-ı harîr-i nefsi-i Trablusşam ber müceb-i kânûn-ı kadîm	526.050
Mahsül-i mukâtaa-i ihtisâb-ı nefsi-i Trablusşam ve resm-i tamga-yı esb ve ester ve cemel ve gayrihim mine'd-devâbb maa mahsül-i fâide-i nemek ve simsâriye-i sabun maa dellâliye ve resm-i yasakiye-i ihtisâb	402.500
Mahsül-i mukâtaa-i resm-i keyyâliye-i erz ve hinta ve gayrihi der nefsi-i Trablus ve iskele-i mezbûr	269.500
Mahsül-i resm-i devâlib-i harîr der nefsi-i Trablus	28.000
Mahsül-i resm-i tahmîs-i kahve der nefsi-i Trablus, hâric ez-defter	50.400
Mahsül-i mukâtaa-i başhane-i nefsi-i Trablus	37.100
Mahsül-i mukâtaa-i kassâbhane ve bâc-ı ganem ve resm-i câmûs-ı mezbûh ve gayrihi der nefsi-i mezbûr maa nâhiye-i 'Akkâr der yed-i reis-i kassâbân-ı m.	112.000
Mahsül-i resm-i duhân-ı mesabine der nefsi-i m. gayr-i ez mesabine-i mîrî	7.000
Mahsül-i resm-i cevâmîs	7.000
Mahsül-i harâc-ı saky-i şarkî ve garbî der zâhir-i nefsi-i Trablusşam hâss-ı hümayun geyr-i ez evkâf ber müceb-i defter-i müfredât-ı şeyh-i saky-i mezbûr	18.000
Mahsül-i fâide-i hâk-i belis gayr-i ez hisse-i süls-i tâife-i tüccâr maa mahsül-i mukâtaa-i bâc-ı belis ve kapan-ı mezbûr	700.000
Mahsül-i beytü'l-mâl	20.000
Mahsül-i boyahâne der nefsi-i mezbûr	10.000
Mahsül-i resm-i kışlak-ı tâife-i Zulkâdirlü	10.000

Mahsûl-i memlaha-i cezîre-i iskele-i Trablus ve gayrihi der kurb-ı iskele	3.200
Mahsûl-i cizye-i gebrân ve yahûdiyân-ı nefis-i mezbûr maa nevâhî-i livâ-i merkûm	138.544
<i>Beylerbeyi (Mir-i mirân) Hasları</i>	
Mahsûl-i 'asesiye der nefis-i mezbûr	40.000
Mâhsûl-i beytü'l-mâl, on bine varınca	10.000
Mahsûl-i bâc-ı hamr	25.000
Mahsûl-i bâd-i hevâ ve resm-i 'arûsâne-i nefis-i mezbûr	37.000
Mahsûl-i Bostân-ı Mastaba der civâr-ı Trablus, ber vech-i maktû'	800
<i>Genel Toplam</i>	2.786.414

Sonuç

Trablusşam, daha öncesinde olduğu gibi, XVII. yüzyılda da Haleb, Hama ve Humus şehirlerinin Akdeniz'e açılan en önemli ihracat ve ithalat limanıydı ve şehrin ekonomik yapısı da bunun çerçevesinde gelişmişti. Şehirde, özellikle limana gelen malları istenilen yerlere taşıyan çok sayıda mekâri yani nakliyeci olup, bunlar geçimlerini bu işle temin ederlerdi. Diğer taraftan, Trablusşam şehri, zeytin ve zeytinyağı üretimiyle ipekçilik, dokumacılık ve sabunculukta da bir hayli iddialıydı. Fakat, iktisadî bakımdan Haleb ve Şam şehirleriyle yarışabilecek bir durumda değildi.

Yine, XVII. yüzyılda Trablusşam'ın nüfus bakımından da kalabalık bir şehir olduğu söylenemez. 12-17 bin arasında bir nüfusa sahip olduğunu tahmin ettiğimiz bu şehirde çok sayıda Hıristiyan ile az sayıda Yahudi de yaşıyordu. Takriben 3.500 civarında olan Hıristiyanların kendi mahalleleri olduğu gibi, diğer mahallere de yayılmışlardı. Yahudiler ise sadece kendi mahallelerinde oturuyorlardı.

Netice itibarıyla, Doğu Akdeniz sahilinde önemli bir liman kenti olan Trablusşam, XVII. yüzyılın ortalarında çevresinde yer alan Şam, Haleb ve Hama şehirlerinden daha az nüfuslu ve özellikle sahip olduğu iskelesiyle bölgesinde önem kazanmış olan küçük bir şehir konumundaydı.